

A TÖRTÉNETI EMBERTANI ANYAGOK KEZELÉSÉT ÉS ELSŐDLEGES FELDOLGOZÁSÁT SZABÁLYOZÓ EGYSÉGES PROTOKOLL MEGTEREMTÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE, ALKALMAZÁSI VISZONYAI ÉS AZ AZOKKAL KAPCSOLATOS ÁLTALÁNOS JAVASLATOK¹

Pap Ildikó¹ és Pálfi György²

¹Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár, Budapest,

²Szegedi Tudományegyetem, Embertani Tanszék, Szeged

Pap I., Pálfi Gy.: *Necessity, practice and recommendations of standard Historical Anthropological Protocol for regulation of recovering, curation, caring and preliminary anthropological investigations of the anthropological material, as well as relevant general recommendations.* The article is an introduction and background information for the Historical Anthropological Protocol for recovery, curation, care and anthropological investigations of the anthropological materials through from archaeological excavation. The necessity of the regulation and standardisation has occurred a long time ago in the field of the Hungarian biological anthropology. In 2008 the Committee of Anthropology (CA), Section of Biological Sciences, Hungarian Academy of Sciences (SBS, HAS) appointed a working group to give recommendations for a Historical Anthropological Protocol. The recommendations concerning Historical Anthropological Protocol were drawn up by this working group, named "Ad hoc Historical Anthropological Protocol Committee" of the CA, SBS, HAS, with the contributions of physical anthropologists and curators of the Departments of Anthropology (from the Hungarian Natural History Museum, Eötvös University, and Szeged University). The Protocol was read and approved by the Committee of Anthropology, SBS, HAS, in 2009.

Keywords: *Historical Anthropological Protocol; Preamble, Standardisation.*

Bevezetés

A régészeti ásatásokból származó embertani leletek megóvása és szakszerű feldolgozása nagy fontosságú feladat és a hazai történeti antropológia alapkötelezettsége. Ezeknek a feladatoknak az orosz-lánrészt a korábbi évtizedekben – a régészeti feltárásokat folytató múzeumi egységekkel összhangban és szoros együttműködésben – a magyarországi történeti antropológia néhány kutatóegysége látta el. A legtöbb történeti

¹ Bevezetés és szakmai háttéranyag a MTA Biológiai Tudományok Osztálya Antropológiai Bizottsága* ad hoc Történeti Antropológiai Protokoll Bizottsága** által 2009-ben elkészített, és a MTA BTO Antropológiai Bizottsága által jóváhagyott „Történeti Embertani Protokoll a régészeti feltárások embertani anyagainak kezelésére, alapszintű feldolgozására és elsődleges tudományos vizsgálatára” című tanulmányhoz.

* A Magyar Tudományos Akadémia Antropológiai Bizottsága 1952-ben alakult meg; tényleges működését 1958-ban kezdte meg Nemeskéri János vezetésével, mint az MTA Antropológiai Témabizottsága. 1970-től Antropológiai Bizottság néven folytatta tevékenységét. **A MTA VIII. Biológiai Tudományok Osztálya Antropológiai Bizottságának jelenlegi elnöke Prof. Gyenis Gyula (ELTE Embertani Tanszék). A MTA BTO AB ad hoc Történeti Antropológiai Protokoll Bizottsága (2009) vezetője: Dr. Pap Ildikó (MTM Embertani Tár); a bizottság tagjai: Dr. Fóthi Erzsébet (MTM Embertani Tár); Prof. Józsa László; Dr. Pálfi György (SZTE TTIK Embertani Tanszék).

embertani maradvány gondozását a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tára, illetve a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszéke végezte, illetve végzi. Ezekben a kutatóhelyeken a tárolás, az őrzés és a nyilvántartás mellett a tudományos feldolgozás is folyamatos. A magyarországi történeti embertani maradványok tárolásában – és valamivel ritkábban a feldolgozásában is – különböző mértékben részt vett, illetve részt vesz számos további hazai múzeum, valamint néhány felsőoktatási intézmény is.

A feladatkörhöz rendelhető meglehetősen heterogén intézményi struktúrák és a humán csontanyagokkal foglalkozó munkatársak sok esetben szintén heterogén szakmai-tudományos háttere már hosszú ideje megkövetelnék egy egységes történeti embertani protokoll megalkotását. Az intézményi- és humán erőforrás-paletta további bővülésével a feladat megoldása azonban mára különösen aktuálissá, mintegy létkérdéssé vált. A néhány éve létrehozott Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat (továbbiakban: KÖSZ) 2009-től antropológusokat is alkalmaz, akik az ország nagyobb régióiban koordinálják a humán leletek feltárását és elvégzik az újabb leletek egy részének alapvető vizsgálatait is. Fontos koordinációs tevékenységük mellett a KÖSZ antropológus szakembereinek nyilvánvalóan nem lehet elegendő kapacitása ellenőrizni az összes feltárandó magyarországi temető embertani anyagának feltárását, mosását, csomagolását, szállítását, tárolását és emellett elvégezni valamennyi alapvető, elsődleges vizsgálatot. Ezért is rendkívül fontos, hogy a történeti embertani munkafeladatok – a csontok állagmegóvásától egészen a paleopatológiai vizsgálatokig – egységes szempontrendszer, és mindenre érvényes előírások szerint folyják, függetlenül attól, hogy a feldolgozást végző szakember melyik intézmény alkalmazottja. Az egységes követelmény-rendszer megalkotása különösen fontos annak fényében, hogy az ország különböző embertani gyűjteményeiben tárolt humán csontvázmaradványok egy része tízezres nagyságrendben várja elsődleges feldolgozását. Ezeknek a feldolgozatlan régebbi anyagoknak, valamint az új leleteknek a gondozása és tanulmányozása koherens rendben kell, hogy megvalósuljon a jövőben.

Az MTA Biológiai Tudományok Osztálya Antropológiai Bizottsága (továbbiakban: AB), és a Protokoll kidolgozásában szerepet vállalt hazai antropológusok bíznak abban, hogy az AB által támogatott és az alábbiakban ismertetett Protokoll-javaslat irányadó lehet a jövőbeni hazai gyűjteményi munka illetve a kutatások számára. A tervezet gyakorlati alkalmazásának megkezdéséig számos körülmény és egyéb paraméter tisztázására, további pontosítására lesz szükség. Természetesen későbbi tárgyalások során tisztázandó, hogy a KÖSZ milyen vizsgálati fázisig ellenőrzi és finanszírozza majd a leletanyaggal kapcsolatos teendőket, kinek az alkalmazásában állnak majd azok a szakemberek, akik a vizsgálatokat elvégzik, valamint hogy kinek a szellemi terméke a vizsgálatok folyamán keletkezett adatmennyiség, és az milyen formában lesz hozzáférhető a szakma számára. Ezek a kérdések végleges tisztázásához nyilvánvalóan további egyeztetésekre lesz szükség a KÖSZ és az AB, ill. az AB által felkért további szakértők részvételével, jöllehet a Protokoll tényleges szakmai előírásait ezek az adminisztratív kérdések már nem, vagy csak részben befolyásolják. Ennek ellenére az AB számos javaslatot fogalmazott meg annak érdekében, hogy a történeti antropológiai munkához kapcsolódó feladatmegosztás és a Protokoll általános betartása a lehető legkönnyebben megvalósulhasson.

Az AB a részletes Protokoll-javaslat bevezetéseként megfogalmazta általános javaslatait a Protokoll alkalmazása, továbbá a humán maradványok elsődleges kezelése és tudományos vizsgálata kapcsán, melyeket az alábbiakban foglalunk össze.

A történeti embertani protokoll alkalmazásával kapcsolatos általános javaslatok

a) Támogatjuk a KÖSZ azon elképzelését, hogy az emberi maradványok kezelésébe a maradványok feltárásától kezdve bevonnak antropológus szakembert, de javasoljuk, hogy a laboratóriumi körülmények között folyó elsődleges antropológiai vizsgálatokba, a KÖSZ által alkalmazott antropológusok mellett a hazai történeti embertani kutatásban jártas egyetemi, múzeumi egységek szakembereit is vonják be.

b) Fontos pontosan definiálni azokat a szakmai kritériumokat, ill. végzettséget, ami alapján a témával foglalkozó szakemberek kiválasztásra kerülhetnek (akár KÖSZ, akár külső alkalmazásban). Az AB véleménye szerint alapkövetelmény kell, hogy legyen:

– vagy egyetemi diploma és a történeti antropológiai szakterületen megvédett szakdolgozat, minimum 3 év téma-specifikus kutatási gyakorlat és doktoranduszi (v. doktorjelölti) státusz az adott szakterületen,
– vagy tudományos fokozat történeti antropológiai területen.

c) A speciális alapképzettséget és gyakorlatot igénylő paleopatológiai alapfeldolgozást, illetve annak felügyeletét szak-specifikus tudományos fokozat meglétéhez javasoljuk kötni (mind a KÖSZ, mind a bekapcsolódó más intézményhez tartozó antropológusok esetében).

d) Javasoljuk annak meghatározását, hogy a Protokoll milyen időtartamra érvényes. Javasoljuk a protokoll meghatározott időszakonkénti frissítését, azért, hogy a Protokoll a korszerű szakmai feltételeknek megfeleljen.

e) Mivel az Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) gyűjtőköre kiterjed az egész ország területére, ezért az Magyar Természettudományi Múzeumnak felügyelő szerepe kell, hogy legyen a humán csontmaradványok felett.

f) Javasoljuk egy intézményi és egy szakértői lista elkészítését. A lista tartalmazza azokat a közreműködő intézményeket és szakembereket, akik az antropológiai elsődleges feldolgozásban részt vesznek. Ezt a listát javasoljuk rendszeresen frissíteni. A lista összeállítására javasoljuk az MTA Antropológiai Bizottság, valamint a hazai gyűjteményekkel rendelkező intézmények vezetőinek bevonását.

Általános javaslatok a humán maradványok feltárására, előzetes kezelésére és raktározására vonatkozóan

a) Szakmai alapszükséglet, hogy antropológus szakember legyen jelen a humán maradványok feltárásának kezdetétől egészen addig, míg a további vizsgálatokat elvégző intézményhez kerül az anyag. Ezt akkor is meg kell oldani, ha egyidejűleg több ásatás zajlik.

b) A leletanyag elhelyezésére szolgáló intézményt az ásatási engedély megnevezi. Mivel az embertani anyag is az ásatások során előkerült leletanyag, fontos, hogy ugyanez vonatkozzon az embertani anyag elhelyezésére is. Már a leletek feltárásakor meg kell határozni, hogy a majdani vizsgálatokat mely intézmény feladata lesz elvégezni. Mivel a KÖSZ nem múzeum, nem lehet saját gyűjteménye, legfeljebb ideiglenes raktárai. Amennyiben a KÖSZ nem saját épületében biztosítja a maradványok szakszerű és végleges – a további kutatási feltételeket is biztosító – tárolását, hanem ezt a feladatot partnerintézményekre – pl. múzeumi egységekre, egyetemi tanszékekre bízta, akkor a leletek tárolásához szükséges dobozok, állványok, stb. beszerzését össze kell hangolni az adott intézményben már használt tárolási módszerekkel. A KÖSZ köteles biztosítani a közgyűjteményi elhelyezés költségeit (18/2001. NKÖM rendelet).

c) Mind a szükséges munkaerőt, mind az anyagi és technikai feltételeket biztosítani kell, függetlenül attól, hogy a KÖSZ saját ingatlanában vagy más intézmény ingatlanában történik az anyag kezelése. Meg kell határozni a korrekt, európai színvonalú humán csontanyag-tárolás minőségi kritériumait, illetve a vizsgálati (alap- és specifikus, hazai- és nemzetközi) feltételek

biztosításának és az anyag készenlében tartásának költség-, technikai- és humán erőforrás igényét.

d) Az AB hasznosnak tartja talajminták vételezését a temetkezésekből későbbi speciális műszeres vizsgálatok céljából (pl. C14, stabil izotóp, kontrollvizsgálatok, stb.). Minden csontváz közvetlen (néhány cm-es) közeléből ~50-50 cm³ talajminta vételét javasoljuk a koponya közeléből és a medence területéről. A talajminták szállítását és tárolását a csontoktól elkülönítve, ám az adott sír maradványaival együtt, azokkal megegyező környezeti viszonyok között lenne célszerű biztosítani. A talajminták vételezésének és tárolásának protokolljához célszerű szakember, pl. geológus véleményét kikérni.

e) A csontok mosását minden körülmények között olyan ember végezze, akinek van gyakorlata ezen a területen – KÖSZ-antropológus vagy más felelős antropológus szakember (definíció ld. feljebb) irányítása és szakmai felelőssége mellett. Mosási napló vezetése mindenképp szükséges, többek között azért, hogy a maradványok esetleges keveredése esetén ellenőrizni lehessen azok eredetét. A mosás történjék vegyszermentes vízzel, természetesen a csont károsítása nélkül, a váz valamennyi csontdarabjának megőrzésével.

f) A maradványok restaurálását/preparálását mindenképp antropológus szakember – vagy antropológus felügyelete alatt dolgozó, több éves gyakorlattal és specifikus természettudományos preparátor-képesítéssel rendelkező szakember végezze. Az antropológiai restaurálást elegendő a vizsgálati fázisban elvégezni.

g) Az embertani anyag múzeumi leltározási rendje törvényileg meghatározott. Az egyedi leltározásnak a sír- és/vagy objektum- és stratigráfiai szám képezi az alapját, így a maradványok akkor is azonosíthatók maradnak, ha a KÖSZ hatásköréből kikerül a kezelésük. Ki kell alakítani – a KÖSZ, az AB és a hazai történeti antropológiai gyűjtemények jelenlegi kezelőinek együttműködésében – az embertani gyűjtemények megfelelően kezelhető, nemzetközi kutatásra is alkalmas elektronikus adatbázis-rendszerét, és annak feltételeit (anyagi-, technikai-humán erőforrás-feltételek) biztosítani kell a korábbi és a későbbi feltárások lelet-együtteseit kezelő gyűjtemények számára egyaránt.

h) A leltározás az alapvető vizsgálatok lefolytatásával egy időben, vagy azok befejeztével a végleges tárolást-kezelést végző intézmény rendszere szerint történjen. Célszerű, ha ezt az intézmény maga végzi el, így ezt megelőzően nincs szükség a leltározásra, csupán a leletek sír- és/vagy objektum- és stratigráfiai számának és a feltárás dátumának rögzítésére.

Általános javaslatok az embertani leletek alapvető, elsődleges tudományos vizsgálatára vonatkozóan

a) Az alapvető vizsgálatok köre mindenképp terjedjen ki a nem és az elhalálozási életkor morfológiai meghatározására illetve becslésére, a metrikus és az alapvető paleopatológiai jellegzetességek felvételére.

b) A vizsgálatok menetét, módszereit a KÖSZ és az AB – további szakértők bevonásával – rendszeresen egyeztesse.

c) Javasoljuk a szériánként egy-egy jelentés (papírformában és digitálisan) elkészítését, amelyet az ásató intézet, valamint az embertani anyag elsődleges feldolgozását végző antropológus munkahelye, továbbá az MTM Embertani Tár kap meg.

Levelezési cím: Pap Ildikó

Mailing address: Magyar Természettudományi Múzeum,
Embertani Tár

Pálfi György

Szegedi Tudományegyetem, TTIK,
Embertani Tanszék

Ludovika tér 2–6.
H-1083 Budapest
Hungary
papi@nhmus.hu

Egyetem u. 2.
H-6722 Szeged
Hungary
palfigy@bio.u-szeged.hu